

quantum scilicet perducunt nos in aliquod bonum perfectius. Et hoc modo virtutes sunt propter se appetendae. Unde Tullius dicit in 2° Rethor., quod quiddam est, quod sua vi nos allicit, et sua dignitate trahit; ut virtus, veritas, scientia. Et hoc sufficit ad rationem honesti ¹.

ART. X. *De lege positiva*

303. De lege Dei aeterna, et naturali satis, quantum ad instituti nostri rationem pertinet: nunc de *positiva* disputandum. De legibus *positivo-divinis*, quas Deus ipse tulit olim loquens Patribus nostris in Prophetis, novissime vero nobis in Filio, agendum hic non est ². Lex autem humana, ut diximus, vel ecclesiastica, vel civilis est, et quoniam de illa sermonem habere ad hanc institutionem non spectat, de hac tantum generatim pauca tradimus, nam de ipsa in altera parte opportunius tractandum nobis erit.

304. Atque in primis, lex humana recte definitur: Ordinatio rationis humanae legi naturali conveniens, ad bonum commune ab eo, qui curam communitatis habet, promulgata. Cuius definitionis partes ex definitione legis in universum spectatae patent, excepta secunda, quae ostenditur ex eo quod lex humana a naturali est derivanda. Et sane, lex, nisi iustitiae characterem praeseferat, nulla est. Atqui in rebus humanis dicitur esse aliquid iustum, quatenus recte convenient regulae rationis, ac proinde legi naturali, quae est prima eius regula. Ergo lex humana, quae a lege naturali dissentit, non lex, sed legis corruptio est dicenda ³.

305. Ad quam rem explicare praestat, quomodo lex humana sit quaedam legis naturae derivatio. Scilicet dupli modo leges humanae a naturali derivantur, vel sicut conclusiones a principiis communibus, vel sicut principiorum determinaciones, quemadmodum « artifex formam communem do-

¹ Ibid. ad 1. Cf p. 197.

² Rationes, ob quas praeter legem naturalem, et legem humanam necessarium fuerit homini habere legem Divinam exhibet s. Thomas 1^a 2°, q. XCII, a. 4. Cf p. 170-171.

³ 1^a 2°, q. XCIV, a. 2 c. Cf p. 78, et p. 153. Hinc Pius IX, in Syllabo, n. 57, illorum sententiam damnavit, qui « minime opus esse, ut humanae leges ad naturae ius conformatur » propugnant.

mus necesse est, quod determinet ad hanc, vel illam domus figuram ⁴. E. g., non esse occidendum ab illo principio universalis, nulli esse faciendum malum, ut conclusio quedam colligitur: *hac vel illa poena multandum esse, qui hoc, vel illud crimen patrat*, est determinatio legis naturae, *illum, qui peccat, esse puniendum* ⁵; idem dicendum est de lege, quae modum, et tempus praescribit servandi aequitatem in rebus, quam lex naturae dumtaxat indeterminate praecepit; tum de lege vectigalia solvendi, quae legem naturae determinat, qua ad bonum commune societatis cives concurrere tenentur. Ex quibus manifestum est, ea tantum, quae altero modo lex humana complectitur, *ex sola lege humana vigorem habere*; non item quae primo modo, nam illa *habent etiam aliquid vigoris ex lege naturali* ⁶. Sane quaecumque ex principiis legitima ratiocinatione deducuntur, sunt virtute in ipsis principiis, unde dimanan; ac proinde non sunt, nisi ipsa principia explicata et evoluta; non enim potest quidpiam ex iis derivari, nisi in ipsis virtute contingatur. « *Tota virtus conclusionis ex primis principiis trahitur* » ⁴. Quocirca quae ex principiis legis naturalis colliguntur, ad ipsam legem naturalem pertinent ⁵.

306. Porro admittendas esse leges humanas ita demonstratur. In ratione practica idem agnoscendum est processus, ac in ratione speculativa. Atqui ratio speculativa ex principiis evidenter et maxime universalibus diversas elicet conclusiones, atque ita diversas efformat scientias. Ergo necesse est, ut etiam ratio practica ex praceptis legis naturalis, velut ex principiis per se notis, et communibus, alia constitutat magis determinata praecpta, quae cum secundum rationem humanam sint adinventa, leges humanae, dummodo alios, qui ad legis notionem spectant, characteres praeseferant, dicuntur ⁶.

¹ Ibid. — ² Ibid. — ³ Ibid.

⁴ In lib. II Sent., Dist. XXIV, q. II, a. 4 ad 3.

⁵ Ex his patet ad legem naturalem illas conclusiones proprie pertinere, quae ex eius principiis necessario procedunt; quod obtinet, « cum principia non possunt esse vera, si conclusio non sit vera » (1^a 2°, q. XIII, a. 6 ad 1). Non autem idem dici potest de iis, quae comparatione quadam et probabilitate a principiis legis naturalis deducuntur. — ⁶ 1^a 2°, q. XCII, a. 3 c.

307. Idem confirmatur ex eo, quod, attenta hominum proutitate ad malum, sine legibus humanis nec multitudo virtutem, nec societas pacem habere, et conservare posset. Et sane, « quia inveniuntur quidam protervi et ad vitia proni, qui verbis de facili moveri non possunt, necessarium fuit, quod per vim, vel per metum cohicerentur a malo, ut saltem sic male facere desistentes, et aliis quietam vitam redderent, et ipsi tandem per huiusmodi assuetudinem ad hoc perducentur, quod voluntarie facerent, quae prius metu implebant, et sic fierent virtuosi. Huiusmodi autem disciplina cogens metu poenae est disciplina legum. Unde necessarium fuit ad pacem hominum, et virtutem, quod leges ponerentur¹ ».

308. Ex ipsa autem legis civilis indole tum quasnam proprietates ipsa sibi vindicet, tum quoniam sit eius obiectum facile est colligere. Et sane, quoad primum, oportet ut sit iusta et honesta, nam lex civilis legem naturalem, quae quidquid est turpe, prohibet, auferre non potest; insuper possibilis; loco et tempori conveniens²; cum finis legis sit bonum commune³.

309. Ex his intelligitur alterum; nam mensura, seu regula materiae, circa quam materia legis civilis versatur, ex praefatis conditionibus sumenda est. Quare illi actus virtutum materiam legis civilis constituere possunt, qui ad bonum finem talis legis moraliter necessarii, et ad commune bonum valde conferentes, et communitati hominum, eorumque ordinariae facultati sint accommodati⁴. Quod si virtutum actus, qui a lege civili praecipiuntur, ad bonum communem sive immediate, sive mediate sunt ordinandi⁵, sequitur eos praecipi, quatenus aliquam iustitiae rationem praeseruent. « Lex humana ordinatur ad communitatem civilem,

¹ 1^a 2^{ae}, q. XCIV, a. 1 c. — ² Ibid. a. 3 c.

³ 1^a 2^{ae}, q. XCVI, a. 1 c.

⁴ 1^a 2^{ae}, q. cit. a. 3 c. Item, illa vitia lege civili vetantur, quae communitati humanae noxia sunt, et cum morali utilitate reipublicae prohiberi possunt, et puniri. « Lege humana non prohibentur omnia vitia, a quibus virtuosi abstinent, sed solum graviora, a quibus possibile est maiorem partem multitudinis abstinere, et praecipe quae sunt in nocuum aliorum, sine quorum prohibitione societas humana conservari non posset; sicut prohibentur lege humana homicidia, furta, et huiusmodi »; Ibid., a. 2 c. Cf p. 198. — ⁵ Ibid., a. 3 c.

quae est hominum ad invicem. Homines autem ordinantur ad invicem per exteriore actus, quibus homines sibi invicem communicant. Huiusmodi autem communicatio pertinet ad rationem iustitiae, quae est proprie directiva communitatis humanae. Et ideo lex humana non proponit praecpta, nisi de actibus iustitiae; et si praecipiactus aliarum virtutum, hoc non est, nisi in quantum assumunt rationem iustitiae⁶.

310. Quoad vim obligandi, patet nullam legibus civilibus inesse firmatatem, nisi interna conscientiae obligatione roborantur. Hanc autem vim producendi internam obligationem vera ei inesse eruitur ex eo, quod a lege aeterna derivatur⁷; siquidem quae ab aliquo derivantur, rationem eius iuxta modum suum participant. Sane, hoc principium, *Obediendum est iustis praeciplis principum*, in voluntate Dei, et in dictamine rationis naturalis innititur, cum ad convenientem reipublicae gubernationem sit necessarium. Neque potestas in serentibus leges reperitur, nisi ex ipsa Dei potestate profluere existimetur: imperium enim, quo principes pollent, ab ipso Divino iure, vel imperio, velut fonte, ut suo loco ostendemus, dimanat⁸.

311. An vero leges humanae tales sint, ut eis *in foro conscientiae* parere teneamus, ex triplici capite cognosci potest. Primo, ex fine ipsarum; quando scilicet ad bonum commune ordinantur. Secundo, ex illarum auctore, quando legislatoris potestatem non excedunt. Tertio, ex earumdem forma; quando secundum iustum proportionem imponuntur subditis onera pro viribus et facultatibus, quas habent. Contra vero, quando leges iniustae sunt vel quia ad utilitatem communem non pertinent, vel quia ab eo seruntur, qui legitima caret potestate, vel quia per illas onera multitudini, proportione minime servata, indicuntur; tunc non leges, sed potius violentiae dicendae sunt; ac proinde nullum parvunt

⁶ 1^a 2^{ae}, q. C, a. 2 c. — ⁷ Ibid., q. XCVI, a. 4 c.

⁸ « Nec vero, subdit Suarez, inde sequitur vel culpam illam esse proprię contra legem naturalem, vel obligationem ad actum praecipitum lege humana esse naturalem, quia lex humana . . . se habet ut causa proxima et secunda, quae nütitur in lege aeterna, tamquam in causa prima: effectus autem, qui proxime est a causa secunda, ita ut a prima non fieret, nisi per illam, secundae simpliciter tribuitur; et ideo obligatio haec, etiamsi sit in conscientia, simpliciter est a lege humana »; Op. cit., lib. III, c. 21, n. 7, p. 165, ed. cit.

obligationem, nisi forte propter vitandum scandalum, vel turbationem aliquam, qua ratione quisque peculiari iuri suo cedere debet. Quod si leges illae iniustae essent, quatenus legi Divinae contradicunt, tunc non modo ad eas servandas non teneremur, sed ne illas quidem observare unquam liceret; ut satis per se manifestum est¹.

312. Iam vero, lex humana, aiente s. Augustino, « quamquam iusta sit, commutari tamen per tempora iuste potest². Et sane, quemadmodum s. Thomas arguit, cum lex humana sit quoddam dictamen rationis, quo humani actus diriguntur, tum ex parte rationis, tum ex parte hominum, quorum actus lege regulantur, mutari potest. « Ex parte quidem rationis, quia humanae rationi naturale esse videtur, ut gradatim ab imperfecto ad perfectum perveniat. . . Ex parte vero hominum, quorum actus lege regulantur, lex recte mutari potest propter mutationem conditionum hominum, quibus secundum diversas eorum conditiones diversa expedient³. »

313. Ob eamdem rationem, cum in humanis actibus, atque in ipsis rerum, personarum, loci, vel temporis circumstantiis tanta varietas esse soleat, ut quae in commune bonum praescripta fuerint, aliquando noxia videantur; fit ut legis auctoritas relaxetur, sive in lege dispensatio, ubi id merito, ac prudenter fieri poterit, concedatur⁴. Quae quidem relaxatio « non fit, ut legi humanae non obediatur, quod est contra legem naturae, et mandatum Divinum; sed fit, ut hoc, quod erat lex, non sit lex in hoc casu⁵, respectu scilicet illius, cui lex relaxatur.

314. Item, cum legislator in ferenda lege communem spe-

¹ 1^a 2^{ae}, q. XCVI, a. 4 c. Circa hanc vim obligandi illud etiam monere oportet, legem civilem non posse praecipere actum mere internum *directe et secundum se*. Potestas enim civilis solum ordinatur ad exteriorem pacem et honestatem communitatis humanae, ad quam nihil referunt actus, qui omnino in mente conficiuntur. Diximus *directe et secundum se*; quia lex civilis potest indirecta, seu per quamdam consecutionem praecipere actum interiore voluntatis et intellectus, quatenus connexi per se esse possunt cum actu exteriori praecerto vel prohibito. Cf Suarez, *Op. et loc. cit.*, c. 13, n. 4 sqq., p. 142 sqq.

² *De lib. arb.*, lib. I, c. 6. — ³ 1^a 2^{ae}, q. XCVII, a. 1 c.

⁴ *Ibid.*, a. 4 c. — ⁵ 2^a 2^{ae}, q. LXXXVIII, a. 10 ad 2.

cet utilitatem, ac proinde ad id praesertim attendat, quod in pluribus accidere solet¹, fit, ut aliqui casus occurrere possint, in quibus lex ita deficiat, ut non solum tunc nulla sit ad illam servandam obligatio, sed ne eius quidem observatio licita sit. Atque tunc legis servandae obligatio cessat ex illa legis interpretatione, quae fit per virtutem, quam *epikejam*, seu aequitatem vocant, cuius proprium est legem humanam, universim aliquid praecipientem, in aliquo particulari casu, interpretari vel emendare, secundum id, quod « poscit iustitiae ratio, et communis utilitas² ».

315. Denique illud monendum est, leges humanas non solum posteriori lege, seu decreto revocari posse, sed etiam constanti, legitima, et diurna consuetudine³. Etenim quemadmodum licet, uti antea diximus, quandoque agere praeter legem, ubi nempe lex communi utilitati non prodest; ita, si tales casus propter mutationem hominum multiplicantur, manifestatur per consuetudinem legem non amplius utilem esse. Quae manifestatio eamdem vim habet, ac si contraria lex verbo promulgaretur⁴; nam res agendae non solum verbo, sed etiam facto manifestari possunt, praecipue cum actus valde multiplicantur, unde consuetudo enascitur⁵. Atque inde etiam novam aliquam legem ex consuetudine existere posse probatur: quae proinde definitur, *ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suspicilur, cum deficit lex*⁶. Nisi quod

¹ 1^a 2^{ae}, q. XCVI, a. 6 ad 3.

² 2^a 2^{ae}, q. CXX, a. 1 c. Neque illud obstat, quod interpretari intentionem legislatoris ad solum principem pertinet. Nam « interpretatio loem habet in dubiis, in quibus non licet absque determinatione principis a verbis legis recedere: sed in manifestis non est opus interpretatione, sed executione » (*ibid.* ad 3. Et 1^a 2^{ae}, q. XCVI, a. 6 c.): « Hoc est considerandum, quod si observatio legis secundum verba non habeat subitum periculum, cui oporteat statim occurri, non pertinet ad quemlibet ut interpretetur, quid sit utile civitati, et quid inutile civitati; sed hoc solum pertinet ad Principes, qui propter huiusmodi causas habent auctoritatem in legibus dispensandi. Si vero sit subitum periculum, non patiens tantam moram, ut ad superiorem recurri possit, ipsa necessitas dispensationem habet annexam; quia necessitas non subditur legi ».

³ Cf s. Aug., *Ep. XXXVI* (al. LXXXVI) *ad Casulanum*, c. 14, n. 32.

⁴ 1^a 2^{ae}, q. XCVII, a. 3 ad 2.

⁵ *Ibid.* c. — ⁶ S. Isid., *Etymol.*, lib. II, c. 10.

ut vel nova lex consuetudine inducatur, vel aliqua iam rite instituta abrogetur, conditiones aliquae accendant oportet; nempe ut consuetudo illa sit rationabilis, et bono communi utilis; ut tempore aliquo diurno duraverit; ut consensus saltem tacitus legislatoris adsit; atque ut a maiori, ac seniori parte communitatis admittatur, et quidem, si de nova lege agatur, ex animo obligationis introducendae¹.

ART. XI. *De applicatione legis ad actus singulares,
seu de conscientia morali*

316. Quoniam lex « nominat ipsa principia universalia iuris² », norma nostrarum peculiarium actionum esse nequit, nisi illorum principiorum cognitio, quae per synderesim habitualiter nobis inest³, ad hanc, vel illam actionem per quoddam intellectus iudicium, seu dictamen rationis actu applicetur⁴. Hoc rationis dictamen *conscientia moralis* appellatur. Quapropter regula humanorum actuum « quidem est una, quasi homogenea, et propria homini, scilicet ratio recta; alia autem est sicut prima mensura transcendens, quod est Dens⁵ ». Haec est regula remota; illa autem proxima « In his, quae aguntur per voluntatem, regula proxima est ratio humana; regula autem suprema est lex aeterna⁶ », ita tamen, ut « quod ratio humana sit regula voluntatis humanae, ex qua eius bonitas mensuretur, habeat ex lege aeterna, quae est ratio Divina⁷ ». De hac conscientia in primis eius notionem explicatiorem reddimus, deinde de eius obligandi aliud innuenius.

317. Quod ad primum spectat, conscientia, ut ex ipsius etymologia, idest *cum alio scientia*, constat, est « applicatio scientiae ad aliquem actum⁸ ». Sensu autem mo-

rali accepta¹ definitur, actus intellectus practici, quo legis notitia, quae per synderesim habetur, ad aliquam particularem actionem applicatur ut *scialitur*, an *sit regra*, vel *non*², seu cum regulis morum consentanea, nec ne. Haec autem applicatio vel circa actionem faciendam versari potest, vel circa actionem, postquam facta est. Primo modo, iudicamus aliquod opus instans, vel futurum faciendum esse tamquam bonum, vel vitandum tamquam malum: altero modo, aliquod opus recte, vel secus factum esse³. Secundum hunc duplex modum, conscientia moralis *antecedens*, vel *consequens* vocari solet. *Consequens* versatur circa opera nostra praeterita, ea vel accusando tamquam male facta, vel commendando tamquam recte facta⁴. *Antecedens*, quae maxime ad propositum nostrum spectat, versatur circa opera instantia, vel futura, dictando, quae agenda sint tamquam honesta, quae vero omittenda tamquam in honesta⁵. Hinc effectus conscientiae *antecedentis* sunt, *instigare*, sive *inducere*, et *ligare*; *consequentis* autem, *testificari*, ac proinde *accusare*, sive *remordere*, et *excusare*, sive *defendere*⁶.

318. Iamvero iudicium, quod a conscientia dictatur, est velut conclusio, quae per ratiocinationem a duabus praemissis

hoc adnotat: « Cum dico conscientiam, non dico, vel implico scientiam solummodo stricte acceptam . . . , sed scientiam largo modo acceptam pro quacumque notitia, secundum quod omne, quod novimus, communi usu loquendi scire dicimus ».

¹ De discrimine inter conscientiam *psychologicam*, et *moraalem*, vid. *Dynam.*, c. IV, art. 8, p. 141 vol. I.

² Qq. dispp., *De Ver.*, loc. cit.

³ Hinc s. Thomas inquit iudicium, in quo conscientia consistit, *indifferenter* se habere, sive *sit de praesenti*, vel *de praeterito*, vel *de futuro*; *In lib. II Sent.*, Dist. XXIV, q. II, a. 4 sol.

⁴ Ad hanc conscientiam pertinet illud s. Augustini in *lib. Contra Secundinum Manichaeum*, c. 4: « Senti de Augustino quicquid liberta me in oculis Dei conscientia non accuset ».

⁵ De hac loquitur s. Basilius, ubi inquit: « Quoniam ex ipsius Salomonis sententia, cogitationes iustorum iudicia sunt viro sapienti, omnino satagendum erit intra cordis arcana tribunal constituere, rectaque facere iudicia; mentem quoque velut in trutina suspendere, ad ea quae conveniat, et ad quodlibet agendum aqua lance librare »; *Hom. XII ad populum*, in princ. *Proverbiorum Salomonis*, n. 9, *Opp. t. III*, p. 406, ed. Migne.

⁶ I, q. LXXXIX, a. 13 c.; Qq. dispp., *De Ver.*, q. XVII, a. 1 c.

¹ 1^a, 2^{ac}, q. XCVII, a. 3 ad 3. *De consuetudine praestat legere Surrez*, *Op. cit.*, lib. VII, c. 1 sqq.

² In *lib. II Sent.*, Dist. XXIV, q. II, a. 4 sol.

³ Cf p. 166.

⁴ Advertendum est, actionibus nostris applicari non solum legem naturaliem, sed etiam quamcumque aliam, sive Divinam, sive humanam.

⁵ Qq. dispp., *De Virt.*, q. V, a. 2 c.

⁶ 1^a, 2^{ac}, q. XXI, a. 1 c.

⁷ 1^a, 2^{ac}, q. XIX, a. 4 c. Cf p. 80-82.

⁸ Qq. dispp., *De Ver.*, q. XVII, a. 1 c. *Ibidem* autem (a. 2 ad 2).

elicitur. Haec autem ratiocinatio ita se habet. « Synderesis in hoc syllogismo quasi maiorem ministrat, cuius consideratio est actus synderesis: sed minorem ministrat ratio . . . , et eius consideratio est ipsius actus: sed consideratio conclusionis elicite est consideratio conscientiae¹ ». E. g. Omne malum peccati est detestandum: Periurium est malum peccati, quippe a Deo prohibitum, cum virtuti veracitatis, ac religionis, ideoque rectae rationi adversetur: Ergo etiam periurium illud, quod heri feci, malum peccati est, supplicio que dignum; vel, periurium hoc, de quo nunc delibero, malum peccati est, ac detestandum².

319. Ex quibus satis perspicitur conscientiam, quippe quae « nominat applicationem quamdam legis naturalis ad aliquid faciendum, per modum conclusionis cuiusdam³ », non solum a lege distingui, sed etiam a synderesi, quae est habitus universalia principia legis tamquam conservans⁴. Distinguitur etiam conscientia a scientia morali. Namrum, scientia moralis inter synderesim, et conscientiam medium tenet locum. Etenim pronuntiata scientiae moralis, e. g., *In malis promissis fides non est servanda; omne iuramentum servari debet, quod sine dispendio salutis aeternae servari potest*; comparata ad synderesim, conclusionum locum obtinent: compara ta vero ad conscientiam, sunt et ipsa quaedam moralia axiomata, recteque vivendi regulae⁵. Hinc s. Thomas: « Conscientia addit supra scientiam applicationem scientiae ad actum particularem⁶ ».

¹ In lib. II Sent., loc. cit.

² Quomodo ratio illud principium, *periurium est malum peccati*, ad hoc, vel illud periurium applicet, explicavimus in *Dynam.*, c. IV, art. 10, p. 151-152 vol. I.

³ In lib. II Sent., loc. cit.

⁴ I, q. LXXXIX, a. 12 c. De hac synderesi loquens s. Basilius, inquit: « Apud nos ipsos iudicium quoddam naturale habemus, per quod ab iniquis bona facile discernimus »; Loc. cit.

⁵ Cf Durand., In II Dist., q. V, art. 1.

⁶ Qq. disp., *De Ver.*, q. XVII, a. 2 ad 2. Porro ex hac, quam tradidimus, notione conscientiae satis appareat, eam, quippe quae in legis, rationisque dictaminum applicatione ad actus particulares consistit, ab illis prouersus everti, qui de libertate conscientiae moralis loquantur, quasi de licentia cogitandi, vel communiscendi potius quid libuerit. Sed hac de re alibi sermo redibit.

320. Quod attinet ad alterum, quin conscientiae antecedenti, aequa ac ipsi legi, vis obligandi insit, dubitari non potest¹. Etenim per conscientiam ipsa lex applicatur ad actus hic et nunc exercendos vel omittendos; ac proinde ad praecpta legis hic et nunc servanda obligari dicimur, quatenus per conscientiam singularibus actibus ipsa applicantur. Sane, sicut nemo vinculo aliquo ligatur, nisi hoc ipsi applicetur, ita « nullus ligatur per praecceptum aliquod, nisi mediante scientia illius praecepti; et ideo ille, qui non est capax notitiae, praeccepto non ligatur² ». Hanc autem vim obligandi conscientia ab ipsa lege habet; siquidem « eadem est virtus, qua praecillum ligat, et qua conscientia ligat; cum praecillum non liget, nisi per virtutem scientiae; nec scientia, nisi per virtutem praecepti. Unde cum conscientia nihil aliud sit, quam applicatio notitiae ad actum, constat quod conscientia obligare dicitur vi praecetti Divini³ ». Ex quo etiam perspicitur, nihil ex hac, quae conscientiae inest, vi obligandi, inferri posse a Rationalistis, *quasi homo sibi ipsi faciat legem*. Etenim « homo non facit sibi legem; sed per actum suae cognitionis, qua legem ab alio factam cognoscit, ligatur ad legem implendam⁴ ».

¹ Diximus, conscientiae antecedenti; hacc enim, non vero conscientia consequens est tamquam actus nostros dirigens; Qq. disp., *De Ver.*, q. XVII, a. 1 c. — ² Qq. disp., *De Ver.*, q. XVII, a. 3 c.

³ Ibid. Et in lib. II Sent., Dist. XXXIX, q. III, a. 3 ad 3: « Di cendum, quod conscientia obligat non virtute propria, sed virtute praecetti Divini; non enim conscientia dictat aliquid esse faciendum, hac ratione, quia sibi videtur; sed hac ratione, quia a Deo praecillum est ». Adnotandum hic est, conscientiam posse etiam applicare aliquod consilium ad particulares actus. Hinc conscientia *consulens*, sive suadens aliquid agendum, vel omittendum esse non tamquam necessarium, sed ut magis conveniens ad morum honestatem, et animae salutem, distinguitor a conscientia praecipiente aliquid ut agendum, vel prohibente aliquid ut omittendum, quia ita ad morum honestatem, et ad animae salutem sit necessarium (cf p. 159). Iam haec hominem obligat; illa non item. « Applicatur aliquando etiam conscientia huius consilii ad particularem actum. Sed, cum conscientia non liget, nisi ex virtute eius, quod in conscientia habetur, conscientia, quae ex consilio sequitur, non alio modo potest obligare, quam ipsum consilium; ex quo aliquis obligatur, ut non contemnat, sed non ut impleat »; Qq. disp., *De Ver.*, loc. cit. ad 2.

⁴ Ibid. ad 1. Apposite s. Bonaventura: « Conscientia est sicut pra-

321. Porro conscientiae praecipienti, vel prohibendi obligandi vis inest, non solum cum recta est, seu dictans uti praeceptum vel prohibitum, quod revera tale est, sed etiam cum in invincibili errore versatur⁴. Etenim conscientia, seu iudicium illud intellectus practici recte aliquid praecipientis, aut prohibentis est proxima regula voluntatis operantis, vel alias potentias ad operandum moventis; ac proinde voluntas delinquit, et peccat, nisi illud sequatur. Atque, cum obiectum voluntatis sit bonum, vel malum morale, prout ab operante tale iudicatur, ideo fit, ut si ex invincibili ignorantia illud esse malum, et prohibitum iudicet, quod tamen revera tale non est, voluntas illi adhaerendo consentiat in malum, ideoque peccet; et e contrario, si ex eadem ignorantia iudicet esse bonum morale necessarium, ac praeceptum, quod revera vel bonum, quod ex consilio tantum insinuatur, vel malum, et ideo prohibitum est, voluntas illud respondo, in transgressionem legis consentit².

322. Quoniam vero conscientia aliquando practice dubitat de honestate, vel malitia actionis³; vel in probabili opinione

co Dei, et nuntius. Et quod dicit, non mandat ex se, sed mandat quasi ex Deo; sicut praeco, cum divulgat edictum regis¹; In lib. II Sent., Dist. XXXIX, a. I, q. 3 ad arg.

⁴ Ex eo quod conscientia invincibiliter erronea esse potest, colligitur conscientiam posse esse certam, quin sit recta.

² Diximus ex invincibili ignorantia. Nam si error ex ignorantia vincibili procedat, tunc voluntas neque ad sectandum, neque ad respuendum illius dictamen obligatur, sed ad illum errorem deponendum. Sane, voluntatem neque ad amplectendum, neque ad respuendum huius conscientiae dictamen obligari constat ex eo, quod utrobique peccaret; ad quod profecto nullus obligari potest. Peccaret quidem, operando secundum huiusmodi dictamen, quippe quod ad malum impellit, cuius ignorantia, cum sit vincibilis, non excusat: Peccaret etiam, operando contra illud; quia si errorem illum non deponat, ageret contra illam, quae, qualiscumque sit, est semper proxima voluntatis regula, contra quam nullatenus agere licitum est. Quocirca voluntatem ad secundam conscientiam vincibilius erroneam non dicitur obligari, sed ad non repugnandum ei, quamdiu perseverat. Cf 1^a 2^{ae}, q. XIX, a. 5 et 6; Qq. dispp., De Ver., q. XVII, a. 4; Quodlib. III, a. XXV. Cf etiam s. Bonav., In lib. II Sent., Dist. XXXIX, a. I, q. 3 resol.

³ Dubium potest esse vel positivum, vel negativum (cf Criteriol., c. I, art. I, p. 222 vol. I). Insuper vel iuris, vel facti. Primum versatur circa ipsum praeceptum legis, utrum nempe re ipsa sit lex, vel num quaedam

versatur, ideo illud adnotandum censemus, quod ad honeste operandum conscientia certa semper expostulatur; seu iudicium practicum *moraliter* certum de honestate actionis. Etenim omnem humanum actum honestum oportet ut prudentia comittetur; prudentia autem in iudicio mentis definientis, quid hic et nunc licite fiat, vel non, consistit. Hoc autem practicum iudicium *moraliter* certum esse debet; tum quia proxima regula humanarum actionum firma et constans sit oportet; tum quia peccat quicunque peccandi periculo sese consulto obiicit: ita autem se gerit, qui operatur, dum practice certus non est, an recte et honeste operetur⁴.

323. Exinda consequitur licitum non esse aliquam operationem exercere, cum dubio pratico de honestate actionis². Cum dubio *practicum* inquisimus: nam secus dicendum est de conscientia *speculative* dubia, modo haec per alias rationes, quae principia *reflexa* dici solent, pratico certa fiat de honestate operis, quod operans hic et nunc sibi faciendum proponit. Sane non quidem notitia speculativa, quae in sola obiecti veritate consistit, est voluntatis regula; sed iudicium practicum: nihil autem obstat, quin cum dubio speculativo verum et certum iudicium practicum simul consistere possit, quia iudicii speculativi et practici veritas et certitudo ex diversis principiis et rationibus pendet. Quocirca, quamvis subditus, e. g., speculative dubitet, an bellum illud, quod a principe geritur, sit iustum, tamen potest practice certo iu-

determinata actio in praecepto legis contineatur: Alterum vero est, quo ambiguitur, an aliquid impletum sit, necne. Denique distinguitur in *speculativum*, quod obtinet circa actionem obiective in se spectatam, nullo habito respectu ad operantem; et *practicum*, quo quis dubitat, an actio ab eo agenda, vel omittenda, attentis singulis eius circumstantiis, moraliter bona, an mala sit. Advertendum autem est, conscientiam dubiam improprie nuncupari *conscientiam*. Dubitans enim nullum profert iudicium; dum e contrario conscientia ex quodam iudicio pratico constituitur.

¹ Diximus *moraliter* certum. Nam « in actibus humanis... non potest haberi certitudo demonstrativa; eo quod sunt circa contingentia, et varia bilita. Et ideo sufficit probabilis certitudo (seu quae dicitur certitudo *moralis*), quae ut in pluribus veritatem attingat, etsi in paucioribus a veritate deficiat »; 2^a 2^{ae}, q. LXX, a. 2 c.

² Quodlib. VIII, a. 13. Quod de actione, etiam de omissione intellegendum est.

dicare, licitum sibi esse in tali bello pugnare, quamdiu ipsi non constat, quod sit iniustum¹.

324. Item sola probabilitas, quippe quae cum aliqua incertitudine coniungitur, haud valet efficere, ut actio sit honesta, nisi operans aliquo principio *reflexo*² certus sit licitum sibi esse, actionem suam illi opinioni probabili accommodare³.

CAPVT VII.

De iure et officiis generatim spectatis

325. Ex lege, de qua hactenus disseruimus, quaedam facultates, seu iura, quibus diversae obligationes, seu officia respondent, in homine oriuntur. Iam aliquid de iis in hac *Ethicae* parte praestat generatim delibare, ut deinde quaenam iura, et quaenam officia ad hominem, secundum diversitatem, in qua versatur, statuum, speciatim pertineant, in *Ethica speciali* facilius dignosci possit.

ART. I. *Iuris et officii notiones traduntur*

326. Ius, prout hic accipitur, obiectivam, atque subiectivam rationem praesefert⁴. Priori modo aliquid iustum signi-

¹ Hoc tamen intelligendum est, dummodo dubium speculativum sit inyincibile.

² Principia *reflexa* dicuntur, quia non versantur circa naturam obiecti, sed circa obligationem, quae diiudicatur, utrum subiecto operanti insit, an non. E. g., principium *reflexum* illud est, *Lege incerta nemo obligatur*. Nam, ut paulo ante ex s. Thoma adnotavimus, « nullus ligatur per praeceptum aliquod, nisi mediante scientia illius praecepti ». Scientia autem cognitionem certam significat.

³ Hinc falsum est, quod Hermesius (*Introd. philosophica*—germ.—, Monasterii 1819) contendit, hominem iuxta morum leges aliquid agere, etiamsi certus non sit licere sibi illas actiones exercere. Sane, quavis homo interdum possit, immo debeat aliquid agere, quin certo sciat actionem suam esse morum regulas consentaneum; tamen semper certam ipsi sit oportet tum licere ipsi, etiamsi incerto de conformitate sue actionis cum lege, actionem istam exerere. Si enim aliquid ageret, quin certo sciret illud in praesentia agere sibi licere, procul dubio periculum contra legem aliquid agendi incurreret; quod procul dubio nefas est.

⁴ Diximus, prout hic accipitur. Nam ius, monente s. Thoma, praeterquam quod id, quod iustum est, proprie significat, aliquando pro

ficat, sive hoc ad iustitiam proprie sumtam refertur¹, sive ad illam aliquatenus accedit². Altero modo definitur: *Legitima moralis facultas, quia quis aliquid facere, vel habere ita potest, ut nemini absque aliqua iniuria illam violare liceat*³.

327. Dicitur 1° *facultas*, quae « secundum communem usum loquendi significat potestatem, qua aliquid habetur ad nutum⁴ ». 2° *Moralis*, quia non ad physicas vires aut facultates refertur; sed ad morum honestatem, ac proinde ex nullius fortioris violentia imminui potest. 3° *Legitima*, quia honeste, aut saltem non repugnante lege, quidquam fieri, aut haberi potest; unde *lex aliqualis ratio iuris dicitur*⁵. 4° *Aliquid habendi, vel faciendi*, siquidem materia, circa quam ius versatur, est vel aliquid ab aliis exigendum; vel exercitium alicuius actionis; quo nomine etiam possidere, retinere, vivere, aliaque id plura veniunt. 5° *Ut nemini licet absque aliqua iniuria illam violare*; nam ius obiective spectatum, ut paulo ante diximus, est aliquid *iustum*, quod, cum ordinem, seu quamdam unius ad alterum proportionem constituat, nequit profecto violari.

328. Porro iura, quae uni conveniunt, ceteris obligationem

ipsa lege sumitur; vel pro legum complexione ac systemate; saepe etiam sententiam a iudice pronuntiatam indicat, aut ipsum locum, seu forum, in quo causae agitantur; quo sensu iudex *ius dicere*, et reus *in ius vocari* enunciatur (2^a 2^{ae}, q. LVII, a. 1 ad 1). Etymologia vocis etiam varie explicatur (vid. Suarez, *De Legibus*, lib. I, c. II, n. 1-8, p. 6-8, el. cit.). Secundum Ulpiani sententiam ius ex *iustitia* appellatur (*Inst. lib. I, n. 1*). Plerique inter recentiores ius a *iubendo* deducunt, ut perinde sit ius, ac *iussum*. Alii cum Grotio (*De iure belli et pacis*, Proleg., n. 12) a *Iovis* nomine *ious*, deinde *ius dictum* esse putant.

¹ « Ius, sive iustum est aliquid opus adaequatum alteri secundum aliquem aequalitatis modum »; 2^a 2^{ae}, q. LVII, a. 2 c.

² Cf *ibid.*, q. LXXX, a. 1 c.

³ Dicitur *in re*, cum alicui inest in re sua, iam habita, seu possessa: *ad rem*, cum quis ius habet, ut res, quam actu non possidet, fiat sua. « Iuxta strictam iuris significationem solet proprius ius vocari facultas quaedam moralis, quam unusquisque habet vel circa rem suam, vel ad rem sibi debitam »; Suarez, *De Legibus*, lib. I, c. 2, § 5.

⁴ In lib. II Sent., Dist. XXIV, q. I, a. 1 ad 2.

⁵ 2^a 2^{ae}, q. LVII, a. 1 ad 2. Ex quibus iam vides, quanta abnormalitate hodierni pseudo-politici, post Hobbesium (*De cive*, c. I, § 7 sqq, p. 5 sqq ed. cit.), ius in potentia, et viribus constituant.